

PRZEGLĄD radzieckiej literatury geograficznej

PIEŚNIEN POLSKIEGO TOWARZYSTWA GEOGRAFICZNEGO NR. _____

Październik 1952.

Nr. 19/9

W. J A C U N S K I

Przedmiot i zadania geografii historycznej

"Przedmiot i zadania historycznej geografii"
Istoria Marksist 1941, Wypusk 5, str. 1 -29.

tłum. B. Strzelecka

WYDAWNICTWA
POLSKIEGO TOWARZYSTWA GEOGRAFICZNEGO

Seria I

"PRZEGLĄD RADZIECKIEJ LITERATURY GEOGRAFICZNEJ"

Ukazały się w drugim półroczu 1952r.:

- Nr.15/5 - O.Konstantinow: "O poglądach akademika A.Gri-goriewa na metodologiczne zagadnienia geo-grafii ekonomicznej".
- Nr.16/6 - W.Jacunski: "Geografia historyczna jako dyscy-plina naukowa".
- Nr.17/7 - A.Dobrow: "Podstawowe metody apologii imperia-lizmu w burżuazyjnej geografii ekonomicznej".
- Nr.18/8 - F.Konstantinow: "Warunki życia materialnego społeczeństwa". /Część rozdz.II z podręcznika Materializm historyczny, pod red.F.Konstantinowa.
- Nr.19/9 - W.Jacunski: "Przedmiot i zadania geografii his-torycznej".

W przygotowaniu:

- Nr.20/10- Programy szczegółowe z zakresu geografii fizy-nej.

Komitet Redakcyjny:

Przewodn.: Prof.dr.S.Leszczycy, zast.przewodn.prof.dr.T.Żebrowski, sekretarz J.Koczy

Członkowie: Prof.dr.J.Kondracki, prof.dr.R.Gumiński, dr.J.Kostrowicki, mgr.I.Gieysztor, L.Kubiśtowicz

Redaktor techniczny: dr.K.Rakowicz

Warunki prenumeraty:

Roczna prenumerata "Przeglądu Radzieckiej Literatury Geo-graficznej" /8-12 n-rów/ wynosi 100 zł.- łączna roczna prenumerata "Przeglądu Radzieckiej Literatury Geograficz-nej" i "Biuletynu Geograficznego" /8-12 n-rów/ 150 zł.
Ze względu na konieczność ustalenia nakładu PTG. prosi o wczesne zgłaszanie prenumerat, wpłaty prenumerat należy dokonywać na P.K.O. Warszawa Nr.1-8703 lub N.B.P. W-wa VII O.M. Ko.394/113/6261.
Numer pojedynczy 10 zł.

Redakcja i administracja: Instytut Geograficzny U.W. Warszawa, Krakowskie Przedmieście 30, tel.8-30-22, 7-13-48.

PRZEDMIOT I ZADANIA GEOGRAFII
HISTORYCZNEJ

I.

Geografia historyczna jako gałąź nauki historii istnieje już od kilku wieków. Za twórcę geografii historycznej geografowie i historycy niemieccy od dawna już uważali Clüvera, który był profesorem w słynnym uniwersytecie w Lejdzie w Niderlandach, w pierwszej ćwierci XVII wieku. W literaturze naukowej innych krajów problem ten do niedawna prawie nie był omawiany.

W r. 1785 wypowiedział się już w tym kierunku Heeren w zbiorowej pracy poświęconej geografii historycznej starożytnego świata. 1/ Twórcą geografii historycznej nazwał Clüvera w 60-tych latach XIX w. Bursian 2/, w 80-tych latach - Wimmer 3/. Szczególnie przyjęło się to przekonanie po pojawieniu się w r. 1891 niewielkiej, ale treściwej monografii prof. Partscha o Clüverze "Philipp Clüver der Begründer historischer Länderkunde". Powołując się na prace Partscha w znanej swej książce "Die Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen, und ihre Methoden" wydanej w r. 1927 Hettner mówi o Clüverze jako o twórcy geografii historycznej 4/. W naszej literaturze powtórzył to w r. 1927 Rudnyokij w niewielkim artykule kompilacyjnym "Pro stanovyszcze istorycznej geografii w systemie szozasnogo zemleznanija" 5/ i niedawno Budanow w pracy pt.: "Metodika geografii" 6/

-
- 1/ Zob., Handbuch der Alten Erdbeschreibung von d'Anville zum Gebrauch seines Atlas Antiquus in 12 Landkarten, verfasst I Europa.
 - 2/ Bursian, Geographie von Griechenland.
 - 3/ Wimmer, Historische Landschaftskunde, Innsbruck, 1885.
 - 4/ Istnieje przekład rosyjski
 - 5/ Opublikowano w wyd., Zapyski Istoryczno - filologicznogo Widdiżu, Ukrainskoj Akademii Nauk. Ks. 13 - 14, 1927.
 - 6/ Wyszło w świat w 1939 r.

Belgijski profesor Van der Linden we wstępnym przemówieniu z okazji otwarcia pierwszego międzynarodowego kongresu geografii historycznej w r. 1930 wystąpił z innym poglądem, wskazał on na Orteliusa, znanego geografa flamandzkiego drugiej połowy XVI w., autora pierwszego w świecie atlasu historycznego, jako na "założyciela geografii historycznej". Analogiczny sąd wygłosił w r. 1935 Almagia, wybitny specjalista włoski w dziedzinie historii geografii, charakteryzując Orteliusa jako "jednego z twórców geografii historycznej". Ostatnio w r. 1938 Amerykanin Barnes w książce pt. "A history of historical writing" zaznaczył, że już historyk i geograf angielski XII w. Giraldus Cambrensis zajmował się również geografiami historyczną.

Nie mam możliwości w ramach niniejszego artykułu poddać specjalnemu badaniu zagadnienia powstania geografii historycznej 7/. Niemniej jednak zacytowane wyżej wypowiedzi historyków i geografów pozwalają stwierdzić, że geografia historyczna w Europie Zachodniej istnieje już przeszło trzy wieki, nawet jeśli początek jej liczyć od Clüvera. W ZSRR historia jej rozwoju jest krótsza, zgodnie z początkami nauki historii, w każdym jednak razie początki geografii historycznej znaleźć można już u Tatiszczewa, a od prac Nadieżdina przedrewolucyjni historycy rosyjscy datowali już zazwyczaj początek rozwoju geografii historycznej jako specjalnej dyscypliny. Dlatego też i w ZSRR nie można poczytywać geografii historycznej za szczególnie młodą naukę.

W przeciągu kilku stuleci istnienia geografii historycznej nagromadziło się wiele prac z tej dziedziny. Na międzynarodowych kongresach historycznych organizowana jest zwykle specjalna sekcja geografii historycznej. Sekcja taka istnieje również i na międzynarodowych kongresach geograficznych. W r. zaś 1930 w Belgii zwołany został nawet specjalny międzynarodowy kongres geografii historycznej, w którym brali udział uczeni Belgii, Francji, Niemiec, Anglii, Włoch, Hiszpanii, Holandii i Polski. Jak wynika ze sprawozdań 9/

7/ Sąd Barnes'a w każdym razie błędny: Giraldus Cambrensis pisał prace geograficzne, lecz nie geograficzno - historyczne. Elementy geografii historycznej w pracach z zakresu geografii ogólnej najwcześniej spotyka się u Bionda w "Italia Illustrata" w XV w. /o nim zob. niżej/; po raz pierwszy wydzielił geografii historyczną z ogólnej Ortelius w XVI w. Brak miejsca nie pozwala na uzasadnienie tego poglądu.

8/ Np. S.M. Seregonin i S.K. Kuznecow.

9/ Zob., "Journal des Savants", 1930 r. sierpień-październik, "Annales de Geographie", 1931 r. z 15 stycznia.

zamieszczonych w prasie naukowej ogłoszono na kongresie w 7 sekcjach 55 referatów, a obrady odczekało wielkie ożywienie.

W ostatnich latach zainteresowanie się geografiami historyczną zwiększyło się znacznie zagranicą. Ilość prac wzrosła. Geografia historyczna wykładana jest w wielu wyższych zakładach naukowych.

Geografia historyczna jest więc starą dyscypliną naukową, dziedziną budzącą coraz większe zainteresowanie.

Jeżeli jednak sięgniemy do literatury geograficzno-historycznej, to znajdziemy tam znaczne różnice poglądów, dotyczących pojęcia "geografia historyczna". Te różnice jaskrawo zaznaczyły się w dyskusji co do przedmiotu geografii historycznej, która to dyskusja zorganizowana została w r. 1932 w Londynie przez towarzystwa historyczne i geograficzne 10/. Nadto należy dodać, że konkretne prace z zakresu geografii historycznej są częstokroć sprzeczne z tymi określeniami przedmiotu geografii historycznej, jakie nadają im sami autorzy 11/. Czasem ażeby znaleźć wyjście z kłopotliwego położenia autorzy podają dwa określenia - jedno szersze, drugie zwężone i bardziej odpowiadające ich zamierzeniom. Tak n.p. postąpił S. Siergiejonin w swoim kursie geografii historycznej Rosji. Należy przy tym zauważyć, że treść jego książki jest w swym zakresie skromniejsza, nawet niż to wynika z jego definicji geografii historycznej.

W wyniku tej sytuacji geografia historyczna przed pierwszą wojną światową miała opinię nauki o całkiem nieokreślonej treści. S. Kuznecow rozpoczął swój kurs rosyjskiej geografii historycznej w Moskiewskim Instytucie Archeologicznym w 1907 - 1908 r. od słów: "Chyba się nie pomylę, jeżeli powiem, że treść tej nauki, którą mam wyklądać - rosyjskiej geografii historycznej - jest w wysokim stopniu nieokreślona, a samo pojęcie o niej również niejasne" 12/

Dzisiaj również słyszymy podobne wypowiedzi: n.p. w r. 1932 Gilbert pisał w artykule "What is historical Geography?": "Termin "geografia historyczna" nie ma ściśle określonego znaczenia dla historii, ani dla geografii. Prace określone tym terminem zawierają ogromną różnorodność tematów, różniących się co do charakteru i celów" 13/.

10/ Materiały z dyskusji opublikowane w czasopiśmie "Geography" Nr. 95, Tom XVII, cz. 1 rok 1932.

11/ Można to naocznie stwierdzić w pracy Konrada Kretschmera, Historische Geographie von Mitteleuropa, München-Berlin, 1904 /zob. o tym niżej/

12/ Kuznecow, Russkaja Istoriceskaja geografija, M. 1910

13/ W Scottisch Geographical Magazine, Nr. 3 za r. 1932.

Niedawno znany francuski medewista Marc Bloch w swej recenzji pracy zbiorowej uczonych angielskich pod redakcją Darby "Historical Geography of England before A.D. 1800" pisał: "Nasz słownik jest jeszcze na tyle niedoskonały, iż za tytułowanie książki "geografia historyczna" jest równoznaczne z ryzykiem nie dania uprzednio należycie dokładnego wyobrażenia o jej treści" 14/ W radzieckiej literaturze próbowano nawet odrzucić samą celowość istnienia geografii historycznej 15/.

Czy potrzeba więc udawadniać, że przytoczony brak sprecyzowania przedmiotu geografii historycznej stanowi hamulec dla pomyślanej pracy w danej dziedzinie? Z drugiej zaś strony zwykłe dodanie jeszcze jednego określenia do poprzednio przytoczonych nie poprawi stanu rzeczy. Dlatego wydaje mi się bardziej celowe obrać bardziej skomplikowaną drogę. Pozostawiając narazie na uboczu definicję przedmiotu geografii historycznej proponowaną przez wielu autorów, spróbujemy wyjaśnić, jaką faktyczną treść wkładali i wkładają w to pojęcie autorowie prac historyczno-geograficznych w swych pracach, a nie w założeniach teoretycznych.

Przy systematyzowaniu faktycznej treści prac historyczno-geograficznych podam krótką charakterystykę poszczególnych kierunków możliwie w kolejności chronologicznej pojawiania się tych kierunków i spróbuję, o ile to jest możliwe w ramach krótkiej publikacji powiązać te kierunki z rozwojem nauki historii i geografii.

Przegląd taki pozwoli lepiej uzasadnić mi własne poglądy na przedmiot i zadania geografii historycznej, tworząc pewien wkład w tę problematykę, ponieważ brak jest podobnych opracowań zarówno w naszej jak i zagranicznej literaturze naukowej. Oczywiście, wobec dużego jej nagromadzenia zmuszony jestem wiele opracowań pominąć, a o wielu innych jedynie wspomnieć 16/.

14/ Wydrukowana w Annales d'histoire économique et sociale Nr.44 marzec 1937 r.

15/ Zob. Saar, Istoczniki i metody istoriczeskogo issledowanija, Baku, 1930.

16/ Mimo tego iż geografia historyczna istnieje już ponad trzy stulecia i nagromadziła olbrzymi materiał, ani w rosyjskiej, ani w obcej literaturze naukowej nie ma ani jednej próby zbadania historii jej rozwoju w związku z rozwojem historii geografii. Autor niniejszego artykułu próbuje uzupełnić tę lukę w przygotowanej przez niego do druku monografii: Istoriczeskaja geografija, istoria jeje razwitija kak naucznoj discipliny, jeje przedmet i metod.

II.

Najbardziej podstawowym zadaniem, jakie przede wszystkim staje przed geografem historycznym, jest lokalizacja dawnych nazw na mapach geograficznych. Dąży on do oznaczenia miejsc zamieszkałych przez dawne narody, do określenia położenia dawnych miast, miejsc bitew i innych miejscowości związanych z wydarzeniami historycznymi. Wo ist es eigentlich gewesen? /gdzie to właściwie było?/- tak parafrazując znane wyrażenie Rankiego można określić to zadanie. Historycznie pojawiło się ono przed innymi i wraz z jego postawieniem oraz pierwszymi próbami rozwiązania powstała geografia historyczna jako nauka.

Już w ostatniej ćwierci XVI w. Ortelius, opracowując mapy swojego pierwszego w świecie atlasu historycznego widział główny cel w tym, aby pomóc współczesnym czytać starożytnych autorów 17/. Na okładce swego atlasu napisał jako dewizę słowa: "historiae oculus geographia". W tych wypadkach, gdzie Ortelius spotykał u starożytnych autorów niezgodność nazw często podawał odpowiednie wyjaśnienia na samej mapie.

17/ Ortelius - geograf flamandzki drugiej połowy XVI w. /1527 - 1598/ - zyskał europejską sławę dzięki wydaniu wielkiego atlasu geograficznego pod tytułem "Theatrum orbis terrarum", wydanego w r. 1570. Atlas doczekał się 2 wydań w języku łacińskim oraz kilku wydań w języku francuskim, niemieckim, hiszpańskim, flamandzkim, włoskim i angielskim. Wraz z MerkATOREM Ortelius uważany jest za wybitnego przedstawiciela flamandzkiej szkoły kartograficznej. Jako dodatek do swojego atlasu geograficznego Ortelius sporządził pierwszy w świecie a las historyczny "Parergon theatri orbis terrarum". O Orteliuszu jako o geografie istnieje dość bogata literatura. /Ważniejsza wymieniona w pracy Bagrowa "Abrahami Ortelii Catalogus geographorum". Otha. 1928. Ergänzungsheft 199 zu Petermanns Mitteilungen/; w przeciwieństwie do tego, geograficzno - historycznych prac Orteliusa, mających w swoim czasie większe znaczenie w literaturze XIX - XX w. nie analizowano naukowo

Celem wyjaśnienia starożytnych nazw geograficznych i ustalenia ich związku z współczesnymi mu nazwami Ortelius sporządził słownik historyczno - geograficzny pod tytułem "Thesaurus Geographicus" 18/.

Długi szereg kolejnych badaczy XVII, XVIII i XIX w. kontynuowało pracę zapoczątkowaną przez Orteliusa w dwóch wymienionych jego działach. W XVII w. na tym polu wybił się Clüver, badający geografie starożytnej Italii, Sycylii i Germanii, oraz Valois, który pracował nad geografiami starożytnej Galii. Prace ich były wysoko cenione przez znawców geografii historycznej starożytnego świata jeszcze i w XIX w.

W XVIII w. wielkim autorytetem cieszyły się prace D'Anville'a, którego Niebuhr nazwał "wielkim d'Anville, jeden z największych znanych mi geniuszy" 19/. W XIX w. szeroki rozgłos zdobył urozony niemiecki Heinrich Kiepert, który opracował atlas starożytnej Grecji, atlas świata starożytnego 20/ oraz szereg map do starożytnych napisów, które zostały wydane przez Pruską Akademię Nauk, a także znakomite szkolne mapy ściennie do historii starożytnej, mające aż do pierwszej wojny imperialistycznej szerokie zastosowanie także i w ZSRR. Napisał też "Lehrbuch der alten Geographie", dzieło poświęcone zasadniczo badaniom starożytnej nomenklatury geograficznej 21/.

Oprócz wymienionych prac o charakterze ogólnym przeprowadzono nie mało badań specjalnych, wyjaśniających położenie tego lub innego punktu geograficznego w przeszłości, albo miejsca, gdzie zaszło to czy inne wydarzenie historyczne. W ZSRR już Tatiszczew stawiał i próbował wyjaśnić zagadnienie tego rodzaju. W pierwszej księdze swego dzieła "Istorija Rossijskaja" zajmuje się on zagadnieniem "nazwy, wydarzenia i siedziby" różnych narodowości, zamieszkujących ZSRR w przeszłości. Gdy z końcem XVIII w. Musin - Puszkina opracował specjalne studium "Miestopozłożenie drierwniego rossijskiego Tmutorokanskogo knjażenija" 22/

18/ Został wydany w r. 1578 pod tytułem Synonimi geographica. W wydaniu drugim tytuł został zmieniony na "Thesaurus Geographicus".

19/ Niebuhr, Vorträge über alte Länder-und Völkerkunde, d'Anville był członkiem honorowym Rosyjskiej Akademii Nauk.

20/ Formae Orbis Antiqui. Praca zakończona została przez jego syna Ryszarda.

21/ Corpus Inscriptionum Latinarum.

22/ Wydano w r. 1794.

nie był on pierwszym badaczem tego zagadnienia, ponieważ już przed nim zajmowali się podobnymi zagadnieniami Tatiszczew, Prokopowicz, Bajer, Szczerbatow i Bołtin.

W XIX w. zajmował się w ZSRR zagadnieniami tego rodzaju cały szereg dalszych badaczy, jak np. Lerberg 23/, Brun 24/, a w szczególności wielkie znaczenie posiadały prace N.P. Barsowa, który ułożył "Geograficzny Słownik ruskiej ziemi IX - XIV w." i "Oczerki ruskiej istoriografii geografii. Geografija naczalnoj lietopisi". Pierwsza z tych prac podobna jest w swojej strukturze do "Thesaurus Geographicus" Orteliusa, w drugiej autor poddaje analizie nazwy geograficzne, spotykane w najdawniejszym li-topisie /określa położenie odpowiednich punktów, bada roz-siedlenie plemion, granice ziem i księstw, ustala geogra-ficzny horyzont. Map jednak Barsow nie opracował.

Wyjaśnieniem zagadnień dawnej topografii zajmują się i współcześni historycy radzieccy 25/.

Od określenia położenia geograficznego ważniejszych pod względem historycznym miejsc, naturalne było przejście do określenia szlaków historycznych podróży i pochodów wy-bitnych wodzów. Mapy geograficzne dróg morskich istniały od dawnych czasów. Na nich zazwyczaj nanosiło się brzegi tych krajów, wzdłuż których przebiegały drogi morskie. Ma-pami tymi posługiwali się żeglarze. Szczególny ich rozwój zaznaczył się w XV w. we Włoszech /tzw. portulany/. Nas-tępnie na mapach tych zaczęto oznaczać linią również i szlak morski. W wykreślonym na pergaminie atlasie geogra-ficznym Agnese z 1546 r. 26/ naniesiono na mapę drogę Ma-gellana i szlak, którym hiszpańskie okręty kursowały do Peru. Dla map historycznych sposobu tego użył w swoim atlasie pierwszy Ortelius, przez wykreślenie podróży bib-lijnego patriarchy Abrahama. Clüver w swojej "Italia an-tiqua" zbadał "którą drogą przeszedł Hannibal przez Al-py 27/. Na szeroką miarę zastosował ten sposób w swoim

-
- 23/ Lerberg, Issliedowanija, słužaszczijsze k objasnieniju driewniej ruskiej istorii, 1819.
- 24/ Brun, Czernomorie. Sbornik issliedowanij po geografii jużnoj Rossii, 2 tomy.
- 25/ Zob. np. Kudrjaszow, Istoriko-geograficzskie swiedienija o polowieckoj ziemle po lietopisnym izwiestijam o pocho-de Igora Siewierskiego na polowcew w 1185 g., wyd. "Izw. Gos-sudarstwiennogo geograficzeskogo obszczestwa, t. 69, zesz. 1.
- 26/ Egzemplarz tego atlasu przechowany jest w dziale rękopi-sów Publicznej Biblioteki im. Sałtykowa-Szczedrina w Le-ningradzie.
- 27/ Zob. Clüver, Italia Antiqua, s. 363.

atlasie historycznym francuski geograf du Val, który przedstawił drogi morskie, Odysseusza i Eneasza, drogę odwrotu dziesięciu tysięcy Greków na podstawie opisu Ksenofonta /Anabasis/ oraz szlaki pochodów Aleksandra Macedońskiego 28/.

Od tych czasów badanie szlaków historycznych, a w szczególności dróg przemarszów wojsk stało się powszechne w geografii historycznej. Zagadnieniu temu poświęca się uwagę i we współczesnych badaniach nie tylko w krajach europejskich z ich długą historią wojen, ale nawet i w Ameryce, której historia jest o wiele uboższa w tego rodzaju wydarzenia. Jako przykład może służyć wydana w r. 1926 w São Paulo w Brazylii "Próba ogólnej mapy wypraw paulistów", Alfonsa de Taunay 29/. Literatura radziecka posiada prace na tematy tego rodzaju np. opublikowany w r. 1937, w nr. 1. "Istoriczeskich Zapisek" artykuł W.N. Chudadowa "Odstupienie dziesięciu tysięcy greków od Ewfrata do Trapezunda czterech Zakawkazje".

Naturalne było przejście od lokalizacji na mapie ważniejszych pod względem historycznym miejsc do studiów nad politycznymi granicami dawnych państw i nad tymi zmianami, którym ulegały one w ciągu procesu historycznego. Zainteresowanie tym problemem zaznacza się jasno już u Orteliusa, który w swoim "Parergon" oznacza granice państw, a niekiedy i polityczne podziały wewnętrzne poszczególnych krajów. Szczególniejszą uwagę na podział wewnętrzny polityczny zwrócił uwagę w XVII w., we Francji Nicolas Sanson, od którego historycy francuscy niekiedy wywodzą początek geografii historycznej we Francji 30/. Sanson jednak podobnie jak i Ortelius rozpatrywał granice polityczne przeszłości statycznie, nie próbując wysledzić ich dynamiki.

Pierwszą próbę przedstawienia takiej dynamiki poczynił w XVII w. we Francji wspomniany wyżej du Val, siostrzeniec i uczeń Sansona. Du Val wykreślił trzy mapy rozwoju terytorialnego Imperium Rzymskiego: "Imperii Romani Infan-

28/ Du Val, Cartes géographiques dressées pour bien entendre les historiens, pour connoistre les entendues des anciennes Monarchies et pour lire avec fruit les Vies, les Ages, les Guerres et les Conquestes des grands Capitaines, A Paris. 1660.

29/ Alfonso de Taunay, Ensaio de carta general das badeiras paulistas, /mowa o ekspedycjach plantatorów brazylijskich go stanu São Paulo dla zagarnięcia tubylców celem obrócenia ich w niewolników/.

30/ Np. Julian w przedmowie do książki Mirot, Geographie historique de la France, Paris 1930.

tia 31/ /niemowlęctwo/, Imperii Romani Adoloescentia 32/ /chłopięctwo/, Imperii Romani Iuventus 33/ /młodzień-
czość/. Później studia nad zmianami granic politycznych
stały się bodaj czy nie najbardziej popularnym zadaniem
geografii historycznej. Szczególniejszą uwagę temu za-
gadnieniu poświęcano we Francji, a także czyni się to
dziś, nie tylko w naukowej, ale i w szkolnej litera-
turze. Od czasów monarchii lipcowej rozpowszechniły się
podręczniki geografii historycznej, w których podana
jest historia zjednoczenia i rozwoju terytorialnego
Francji oraz zmian jej podziału administracyjnego. W za-
kresie naukowym wiele zdziałał we Francji w tym kierun-
ku w końcu XIX w. Longnon dzięki swym żmudnym badaniom 34/.
W r. 1881 uczoney angielski Freeman wydał napisany w tym
duchu kurs geografii historycznej Europy. Praca Freema-
na składała się z dwóch tomów - atlasu i tekstu. Były
w niej przedstawione wszystkie zasadnicze zmiany w po-
litycznej i częściowo kościelnej geografii Europy od
czasów starożytnych do XIX w. włącznie. Książka Freema-
na zdobyła sobie wielki rozgłos: doczekała się trzech
wydań w Anglii i została przetłumaczona na język fran-
cuski i rosyjski. Rosyjskie wydanie wyszła pod redak-
cją I.W. Łucziokiego w r. 1892. Dla pozaeuropejskich kra-
jów kolonialnych charakter analogiczny posiada klasyczny
dzieło niemieckiego geografa Supana "Die territoria-
le Entwicklung der europäischen Kolonien mit einem Ko-
lonialgeschichtlichen Atlas von 12 Karten und 40 Kart-
chen im Text". Autor z punktu widzenia geograficznego
rozpatruje kolejno dzieje podziału świata pomiędzy
państwa europejskie do r. 1900 i daje szereg map kolo-
nii w związku z ważniejszymi momentami tych dzie-

31/ W atlasie pt. Diverses cartes et tables pour la géo-
graphie ancienne, pour la chronologie et pour les
itinéraires et voyages modernes, A Paris 1665.

32/ W atlasie wymienionym wyżej na str.7.

33/ W atlasie pt. Diverses cartes et tables pour la géo-
graphie ancienne, pour la chronologie et pour les
itinéraires et voyages modernes, A Paris 1665.

34/ Longnon jest autorem dzieła Atlas historique de la
France depuis César jusqu' a nos jours, wprowadzo-
ny do r. 1380/; La formation de l'unité française,
Géographie de la Gaule au VI siècle; Les noms de
lieux de la France, i innych prac.

jów 35/. W przeciwieństwie do książki Freemana napisanej w formie przewodnika, praca przedstawia monograficzne stadium historyczne. Pracę tę wysoko cenił W.I.Lenin, który korzystał z niej w swym dziele "Imperializm jak wysszaja stadia kapitalizma". W Rosji już w r. 1793 wydana została "Istoriczeskaja karta Rossijskoj impierii", gdzie przedstawiony został rozwój terytorialny Rosji za Piotra I do Katarzyny II włącznie.

W XIX - XX w. poszczególnymi zagadnieniami historii wewnętrznych i zewnętrznych granic Rosji zajmowało się szereg badaczy. Tu specjalnie należy zwrócić uwagę na pracę Niewolina "O płatinach i pogostach nowogorodskich w XVI w." Częściej jednak problemy takie badane były nie w specjalnych pracach, lecz były poruszane przez uczonych zajmujących się lokalną historią jakiejś poszczególnej części ZSRR, lub badających organizację zarządu lokalnego; tak np. M.K.Lubawskij w pracy "Obłastnoje dielienie i miestnoje uprawlenie Litowsko - ruskogo gosudarstwa ko wriemieni izdanija pierwego litewskiego statuta" poświęcił cały rozdział książki geografii politycznej państwa Litewsko-ruskiego od XV - XVI w. J.W.Gotje jako dodatek do swych badań o Zamoskiewskim kraju w XVII w. zestawił na podstawie inwentarzy i ksiąg ludności mapę kraju Zamoskiewskiego z połowy XVII w. i dał jako komentarz do niej wykaz stanów wołości wchodzących w skład każdego z powiatów /uezd/ zamoskiewskich; w drugim studium "Istoriija obłastnogo uprawlienija w Rosji ot Petra I do Ekateriny II" - J.Gotje poświęcił specjalny rozdział podziałowi na obwody /obłast/ w latach 1725 - 1775. W radzieckiej literaturze współczesnej są również studia nad historią granic. Jako przykład można wymienić S.W.Juszkowa "O granicach dawnej Albanii" /Ist.Zapiski 1937 r./

35/ Po opublikowaniu pracy Supana ukazało się jeszcze kilka większych prac poświęconych studiom nad historią granic politycznych w koloniach i krajach zależnych. Najważniejsze z nich to: trzytomowa praca Hertslet:, The map of Africa by treaty, London 1909, w której autor bada historię podziału Afryki na podstawie układów między państwami europejskimi, ilustrując mapami ustalone przez układy granice oraz niedawno opublikowana praca Ireland Gordon: Bondaries possessions and conflicts in South America, 1938. W ostatniej książce autor daje szczegółową historię granic i związanych z nimi konfliktów w Ameryce Południowej.

Dla określenia miejsc, do których odnoszą się nazwy geograficzne przeszłości, dla badania granic dawnych państw i prowincyj niezwykle cennym źródłem są stare mapy historyczne. Rzecz jasna, że badanie i wydawanie tych map stało się jednym z zadań geografii historycznej bodaj czy nie od samego momentu jej powstania. Już w końcu XVI w. Marek Welser, członek znanej augsburskiej rodziny kupieckiej i jednocześnie uczony humanista znalazł w bibliotece humanisty Peutingera dawną rzymską mapę, znaną potem w nauce pod nazwą "Tabula Peutingeriana". Welser przesłał mapę Orteliusowi do Antwerpii dla zbadania i ewentualnego wydania. Ortelius nie zdążył dokończyć tej pracy i "Tabula Peutingeriana" wydana została dopiero po jego śmierci. 36/ Od tego czasu powstała o tej mapie ogromna literatura. W ZSRR pracował nad nią niedawno akad. Ja. A. Manadjan, studiując drogi handlowe dawnej Armenii. 37/

36/ Mapa została wydrukowana przez Moretusa, właściciela znanej firmy wydawniczej Plantin a, pod następującym tytułem: "Tabula Itineraria ex illustri Peutingerorum bibliotheca quae Augustae Vindelicorum est beneficio Marci Velseri septemviri Augustiani in lucem edita. Pod tytułem zamieszczona została następująca ciekawa dedykacja do Welsera: "Najszlachetniejszemu mężowi, Markowi Welserowi, septemwirowi Augsburskiej republiki przesyła pozdrowienia Jan Moretus, typograf antwerpski. Tej mapy, najszlachetniejszy mężu nie posyłamy do ciebie, a zwracam jako wodę z twojego źródła. Tyś ją, znalezioną dzięki twoim staraniom między listami Peutingera, posłał Orteliuszowi /niedawno zmarłemu ku głębokiemu żalowi uczonych/ celem wydania, zatem więc prawnie wraca on do ciebie. Sam Ortelius niedługo przed śmiercią tak mi polecał, i moje własne pragnienie i szacunek dla ciebie pobudziły do tegoż. A więc przyjmij, jeśli ci zmarły był drogi, ostatni podarunek od niego - tę mapę, niegdyś wyłącznie należąca do ciebie, a dziś dzięki tobie będącą własnością ogólną. Antverpiae Typographieo nostro. Kal. Decem. MDCXVIII". Wobec tego należy sprostować błąd, popełniony w opublikowanej ostatnio książce O.L. Wainsztajna: Istoriografija sriednich wiekow, str. 84, gdzie wydanie tej mapy przypisuje się Peutingerowi, zmarłemu 51 lat przed wydaniem mapy /w r. 1547/.

37/ Zob jego pracę, O targowlicie i goródach Armenii X-XV ww, Erewan 1930.

oczywiście między tymi gałęziami wiedzy istnieje wiele punktów stykowych, szczególnie zaś prace geograficzne przeszłości, podobnie, jak starożytne mapy często mogą służyć jako źródło historyczne. Jednak miesza się bardzo często geografie historyczną z historią geografii. Czynią to i specjaliści, jak np. S.M. Sjeriedonin w swoim kursie "Istoričeskaja geografija", który charakteryzuje wspomnianą wyżej pracę Bieliejewa jako pracę z zakresu geografii historycznej ZSRR.

Tak więc lokalizacja na mapie miejsc znanych w historii, wyznaczenie szlaków wypraw wojennych, badanie historii granic politycznych i w związku z tym badanie dawnych map, jako jednego z rodzajów źródeł geograficznych - historycznych - tworzą zespół pokrewnych pod względem treści problemów, które stanęły przed geografiami historycznymi od samego początku jej powstania. Treść tego kompleksu zagadnień w pełni odpowiada tym wymogom, które stawia przed geografiami historycznymi t.zw. historia polityczna.

IV.

Następnym problemem, który zazwyczaj także włączany bywa w zakres geografii historycznej jest zagadnienie zaludnienia danego kraju w przeszłości i terytorialne rozmieszczenie ludności. Zagadnienie to nie było obce uczo-
nym XVI i XVII w. Gdy napotykali oni u starożytnych pisarzy wzmiankę o jakimkolwiek narodzie, starali się oni określić miejsce, gdzie był ten naród, a więc starali się np. dać obraz rozmieszczenia plemion i narodów na obszarze dawnej Galii, Germanii itp.

W XIX w. pod wpływem ruchu narodowego w Niemczech i odrodzenia narodowego u Czechów, Chorwatów i Słowenów, a także i w następstwie rozwoju wiedzy historycznej i rozwoju językoznawstwa naukowa praca na odcinku geografii historycznej znacznie się poszerzała i pogłębiała. Zostało wprowadzone nowe źródło - dane nazewnictwa miejscowego.

Dążenie do wyjaśnienia znaczenia nazw geograficznych istniało już w starożytności. W epoce Odrodzenia i później historycy także często próbowali wyjaśniać nazwy

geograficzne, przy czym brak przygotowania językoznawczego doprowadzał do wniosków najbardziej dowolnych. W pierwszej połowie XIX w. z rozwojem językoznawstwa nazewnictwo geograficzne znalazło w nim solidną podstawę dla swych badań. W drugiej połowie XIX wieku w krajach Zachodniej Europy została zorganizowana rozległa praca nad zbieraniem nazw geograficznych. Praca ta trwa w dalszym ciągu. W Anglii istnieje specjalna organizacja naukowa /English Place-name Society/, która wydaje uporządkowane spisy nazw geograficznych według hrabstw. Analogiczne wydawnictwa istnieją w Niemczech, Francji i niektórych innych krajach. W Niemczech wydaje się specjalne czasopismo zajmujące się toponomastyką /"Zeitschrift für Ortsnamenforschung"/, w Belgii /"Bulletin de la commission de toponymie et dialectologie"/.

Toponomastyka - nie jest oczywiście geografją historyczną, ale jej dane są w pełni przez tę ostatnią wykorzystywane. Badając nazwy geograficzne toponomastyka ustala nie tylko ich etymologiczną strukturę i ich znaczenie /jeśli się takowe ustalił/, ale także i ich przynależność do tego, czy innego języka /bez tego wykluczona jest analiza filologiczna/. W rezultacie okazuje się, iż na podstawie analizy nazw geograficznych jakiegokolwiek miejscowości możliwe jest określenie, jaki naród dał tę nazwę, a zatem, jaki naród zamieszkiwał tę miejscowość w przeszłości. Na tę możliwość zwrócono uwagę już w XVIII w. w Niemczech /-na Łużycach-/, gdzie w czasopiśmie "Neue Lausitzer Magazin" pojawił się cały szereg prac miejscowych pastorów, którzy wykorzystali materiały miejscowe do nazewnictwa dla rozwiązania zagadnienia, czy pierwszymi mieszkańcami Łużyc byli Słowianie, czy też Germanie 50/.

W r. 1821 jeden z pierwszych założycieli lingwistyki naukowej Wilhelm Humboldt 51/ opublikował pracę "Prüfung über die Untersuchung über die Urbewohner Hispaniens vermittelt der baskischen Sprache", w której próbował przy pomocy języka Basków poddać analizie geograficznej nomenklaturę Hiszpanii w celu określenia składu narodowościowego pierwotnej ludności kraju. Działacze odrodzenia słowiańskiego wczesnie zwrócili uwagę na to źródło historyczne. Już J. Kollar i 52/ P. J. Safarik 53/ wprowadzili je do badań. Od tego czasu w Europie Zachodniej zrobiono w tym kierunku bardzo wiele. Wyjaśnił się cały szereg metodologicznych trudności 54/;

50/ Zob. J. J. Egli, Geschichte der geographischen Namenkunde, s. 37. Leipzig, 1861.

51/ Starszy brat Aleksandra Humboldta, uważanego wraz z Ritterem za twórcę współczesnej geografii.

52/ Kollar Jan, Rozprawy o gminach, początkach i starożytnościach narodu Słowiańskiego, a jego kmenu, 1830.

53/ Safarik, Slovenské starožitnosti, Wyd. 1836 i 1837.

54/ Charakterystykę ich zob. w poważnej pracy Egorowa D., Kolonizacja Meklenburga w XIII w. t. I. rozdz. IX. Materiał toponimiczny.

przyrody na społeczeństwo ludzkie Montesquieu /1689 - 1755/ oraz cały szereg innych myślicieli wieku Oświecenia. To też zagadnienie "roli czynnika geograficznego w historii" jest bardzo starym problemem. Do XIX w. jednak stawiany był ten problem zazwyczaj w ogólnej formie i był zwykle rozwiązywany w sensie przypisywania decydującego wpływu jednemu z warunków naturalnych np. klimatowi danego kraju na psychikę człowieka a poprzez nią na społeczeństwo oraz cały proces historyczny.

W XIX w. pod wpływem znakomitego geografa niemieckiego Rittera, który jak się wyraził hiszpański historyk Altamira "ugruntował badanie zjawisk geograficznych jako elementu historii społecznej" 64/, problem uzyskał bardziej konkretne ujęcie. Warunki naturalne zaczęto badać jako zewnętrzne środowisko, w którym rozwija się proces historyczny. Uczeń Rittera historyk Curtius napisał w r. 1851 - 1852 monografię Peloponezu, gdzie z umiejętnością artysty scharakteryzował wszechstronnie geografie Peloponezu i oddziaływanie środowiska geograficznego na historię tego kraju w przeszłości. Jednakże jak wykazuje Fueter 65/ wpływ Rittera zaznaczył się tylko u niewielu historyków.

W 80-tych latach XIX w., gdy już ukształtowała się geografia współczesna jako gałąź nauk przyrodniczych, geograf niemiecki Ratzel wystąpił z próbą stworzenia nowej gałęzi nauki geografii - antropogeografii, która miała badać wpływ środowiska geograficznego na życie społeczeństwa 66/.

We Francji nieco później niż Ratzel z podobną koncepcją wystąpił Vidal de la Blache 67/, którą następnie rozwinęli jego uczniowie 68/.

64/ Altamira, La ensenanza de la historia, str.166.

65/ Fueter, Geschichte der neuen Historiographie, str. 497. 1911.

66/ Podstawowe dzieła Ratzla:., Antropogeographie, Bd. I. Stuttgart 1882. Bd.II. 1891 i Politische Geographie oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges, München. 1903.

67/ Podstawowe prace Vidal de la Blache: Principes de Géographie humaine, Paris, 1918 i Tableau de la Géographie de la France,

68/ O szkole Vidal de la Blache istnieje w radzieckiej literaturze artykuł I.A.Witwera w wyd.Oczenye zapiski Moskowskiego Uniwersyteta, zesz.35.

Antropogeografia, czyli geografia człowieka, jak ją nazywają Francuzi i Anglicy, rozwinęła się znacznie od tego czasu w Europie Zachodniej oraz w Ameryce. W ramach niniejszego artykułu nie ma potrzeby, ani możności poddać krytycznemu rozbirowi burżuazyjną antropogeografię. Wystarczy tylko wskazać, że rozwój jej pociągnął za sobą nie tylko zwiększenie uwagi historyków i geografów na wpływ przyrody, na przebieg procesu historycznego, ale dał cały szereg prób badania tego wpływu na konkretnych przykładach poszczególnych krajów. Próby takie szczególnie często podejmowano w Stanach Zjednoczonych 69/ - kraju o wyjątkowych bogactwach naturalnych. Najbardziej wybijają się tu prace Turnera 70/, który stworzył na podstawie ogromnego materiału faktów oryginalną koncepcję historii północno - amerykańskiej, w której przedstawia, jako zasadniczy fakt północno - amerykańskiego procesu historycznego ruch kolonizacyjny na zachód oraz zawładnięcie bogactwami naturalnymi.

W literaturze naukowej ZSRR, zagadnienie wpływu środowiska geograficznego jest również starym problemem, znanym już historykom XVIII w. np. Bołtinowi. W XIX w. S.M. Sołowiew, który uczył w Berlinie na wykłady Rittera 71/ rozpoczął swoje dzieło "Historija Rossii" od nakreślenia warunków naturalnych; później znów wraca do ich roli przystępując do badania epoki Piotra I. Uczeń S.M. Sołowiewa W.O. Kluozewskij rozpoczyna również - jak wiadomo - swój kurs od opisu przyrody równiny wschodnio - europejskiej. Ciekawe jest, że u Sołowiewa i u Kluozewskiego wstępne opisy szczególnie słabo są związane z dalszą treścią opracowań. Przetakiemu podejściu do warunków naturalnych wypowiedział się już w r. 1864 A.P. Szczapow. W artykule "Etnograficzeskaja organizacija ruskogo narodonasjelenija" pisał: "W nas wielotomowe historie rosyjskie zazwyczaj tylko w pierwszym rozdziale mówią kilka o rosyjskich plemionach i narodach albo poprostu wyliczają je tylko, tak samo tylko w pierwszym rozdziale mówią kilka słów o geografii rosyjskiej albo o wpływie geograficznym na historię - a potem plemiona te i narody jakby nagle znikają bez śladu z obli-

69/ Tutaj należy zaznaczyć prace popularyzatora myśli Ratzla w krajach anglo - saskich E. Semple, American History and its geographical conditions, Wyd. 2. 1933, The Geography of the Mediterranean region, its relation to Ancient History, 1932.

70/ Podstawowe dzieło Turnera, Rise of the New West 1819 - 1829. N.Y. 1906, The Frontier in the American History,

71/ Zob. Zapiski S.M. Sołowiewa str. 65.

oza ziemi rosyjskiej, nie wywarłszy żadnego wpływu na naród rosyjski, na historię rosyjską, jakgdyby geografia nie towarzyszyła później historii na każdym kroku i w każdej dziedzinie."Gdzież jest ziemia i ludzie ? /Podkreślenie Szczapowa W.Ja./ Czyżby zapadli się gdzieś, i pozostało samo państwo ?"

A. Szczapow próbował zbadać wpływ środowiska geograficznego na historię rosyjską w pracy "Istoriko - geograficzeskoje raspridielenie russkogo narodonaszelenija", gdzie rozpatrywał zależność rozmieszczenia ludności w Rosji od warunków naturalnych. A. Szczapow uważa środowisko geograficzne za czynnik decydujący w rozwoju historycznym. Czynnik ten według jego mniemania określa nie tylko życie gospodarcze człowieka ale i jego psychikę, przytem Szczapow ignoruje stosunki produkcyjne i stan sił wytwórczych. Środowisko geograficzne według Szczapowa oddziałuje bezpośrednio na gospodarkę i na samą naturę człowieka. W rezultacie A. Szczapow "dochodzi do idealizmu w pojmowaniu historii i należy do tej grupy"materialistów", którzy nie mogli od poglądu materialistycznego na przyrodę przerzucić mostu, ażeby materialistycznie objaśnić zjawiska społeczne" 72/

W obecnych czasach interesującą pod względem pomysłu próbą systematycznego zbadania wpływu warunków naturalnych na proces historyczny podjął I.I. Połosin 73/, który widzi zadanie geografii historycznej właśnie w rozpracowywaniu tego problemu.

W ścisłym związku z kwestią roli warunków naturalnych w procesie historycznym, pozostaje problem badania stanu tych samych warunków w przeszłości, zagadnienie rekonstrukcji tego, co geograf niemiecki Wimmer 74/ trafnie nazwał "die historische Naturlandschaft". Pytanie, jaką była przyroda danego kraju w przeszłości, o ile się ona zmieniła, w szczególności na tym nieznacznym odcinku czasu, kiedy z punktu widzenia geologiczne-

72/ Sidorow A., Mielkoburżuaznaja teorija russkogo istoriczeskogo processa /A.P. Szczapow/. W publikacji "Russkaja istoriczeskaja literatura w klassowom oswieszczeniu.

73/ W kursie wykładów I.I. Połosina w r. 1939 w Moskiewskim Instytucie Historyczno-Archiwalnym, z zakresu historycznej geografii ZSRR. Kurs nie został opublikowany. Za umożliwienie mi zaznajomienia się ze stenogramem wykładów składam podziękowanie I.I. Połosinowi.

74/ Wimmer, Historische Landschaftskunde. Innsbruck 1885. Od Wimmera termin ten przyjął się w literaturze niemieckiej.

go rozwijała się historia ludzkości; zagadnienie to interesowało zawsze uczonych - przyrodników. Z punktu widzenia specjalisty w zakresie geografii fizycznej zadanie geografii historycznej polega przede wszystkim na rozstrzygnięciu tego pytania, natomiast wszystkie pozostałe jej problemy są drugorzędne.

Historyk geografii rosyjskiej L. Berg 75/ w pracy swojej rozpoczyna rozdział poświęcony geografii historycznej ZSRR, przede wszystkim od tego problemu. Specjaliści przyrodnicy wiele pracowali nad wyjaśnieniem ewolucji szaty roślinnej 76/, hydrografii, linii brzegowej i tym podobnym zagadnieniom, tak w ZSRR jak i za granicą. Jako materiał wykorzystano zarówno źródła naukowe - przyrodnicze, jak i historyczne.

Zagadnieniami tymi mało zajmowali się historycy, opierający się zazwyczaj tylko na źródłach historycznych, czasami korzystający także z prac przyrodników. Jako przykład można wskazać na zachodzie na Desjardins a, który szczegółowo i starannie zrekonstruował geografie fizyczną Galii 77/, a w ZSRR na Zamysłowskiego 78/, który usiłował zrobić to samo dla Moskiewskiej Rusi XVI w., na podstawie danych Herbersteina oraz W. Bartolda, badacza zmiany kierunku biegu Amu - Darii w przeszłości 79/.

75/ L. Berg, Oczerk istorii russkoj geograficzeskoj nauki, Leningrad 1929.

76/ W ZSRR. badali oni słynną walkę lasu ze stepem w dosłownym znaczeniu a nie w przenośni, jak historycy.

77/ Zamysłowski, Herberstein i jego istoriczno-geograficzeskie izwiestija o Rossii.

78/ Zob. prace W. Bartolda, K woprosu o wpadenii Amu-Darii w Kaspijskoje morie, Zapiski wostocznego otdieła Russkogo archeologiczeskogo obszczestwa. t. XIV. zesz. 1. 1902, Swiedenija ob Aralskom morie i nizowjach Amu-Darii s driewniejszych wriemien do XVII w. Izwiestija Turkestanskogo otdieła Russkogo geograficzeskogo obszczestwa. IV. 1902; K istorii oroszenija Turkestana, SPB. 1914. Niedawno zagadnienie to, niejednokrotnie przedtem badane badała na nowo specjalistka w zakresie geografii fizycznej A. S. Keś, która wykorzystwała na miejscu cały materiał przyrodniczo - historyczny i prace historyków. Zob. Keś A., Rusko Uzbija i jego genesis, 1939. Trudy Instituta Geografii AN SSSR. Zesz XXX.

79/ Ibid.

Reasumując wyżej powiedziane o badaniach geografii historycznej w zakresie zmian środowiska geograficznego przeszłości dziejowej i wpływu tego środowiska na proces historyczny, trzeba przyznać, że w zakresie pierwszego problemu zrobiono o wiele więcej niż w zakresie drugiego.

VI.

Do niedawna zagadnieniami geografii wytwórczości i geografii stosunków produkcyjnych mało się interesowali specjaliści z dziedziny geografii historycznej.

Historycy i ekonomiści zaczęli się interesować zagadnieniami historii gospodarczej już w ostatniej ćwierci XIX w. Wybitny wpływ na naukę zachodnio - europejską w zakresie problemów historii społeczno - ekonomicznej wywarły prace Marksa. Nie przeoczają temu również uczeni burżuazyjni. Charakterystyczna jest wypowiedź w tym sensie takiego historyka jak Dopsch 80/. Niestety rozwój geografii ekonomicznej pozostawał znacznie w tyle w porównaniu z rozwojem historii gospodarczej.

Założyciele antropogeografii burżuazyjnej, budując swój system za mało uwagi zwracali na problemy geografii gospodarczej. Geografowie ekonomiczni zamiast zbadać geografie sił wytwórczych i stosunków wytwórczych, który to problem obecnie na zachodzie nie budzi zbyt dużego zainteresowania, dalej pisali tylko o stanie gospodarki narodowej według jej gałęzi, jak to czyniono już dawniej na długo przed XIX wiekiem. Zrozumiałe jest, że przy braku geografii ekonomicznej czasów współczesnych nie mogła powstać geografia gospodarcza przeszłości. Gdy wybitny badacz Desjardins w wymienionej wyżej pracy o geografii Galii próbował przedstawić geografie ekonomiczną tego kraju za czasów panowania rzymskiego, w rezultacie tego dał jedynie charakterystykę gałęzi gospodarki Galii takiego typu jaką tworzono wówczas dla ekonomiczno - geograficznej charakterystyki Francji.

80/ Zob. Publikację, Histoire et historiens depuis cinquante ans, wyd. czasopisma francuskiego Revue historique, T.I. str.13.

Autorom prac historyczno - ekonomicznych nie obca była myśl o konieczności badania historii gospodarki poszczególnych rejonów. Pojawiły się prace poświęcone przeszłości gospodarczej poszczególnych miejscowości, ale nie było jednak doniedawna żadnej pracy, któraby dawała historyczno - ekonomiczną geografie jakiegoś kraju.

W ciągu ostatnich 15 - 20 lat geografia ekonomiczna zrobiła na zachodzie znaczne postępy. Od opisów gospodarki w tej gałęzi punkt ciężkości przesunął się na charakterystykę gospodarczych rejonów. Historia gospodarcza nagromadziła znaczny materiał w przekroju regionalnym. Prace z geografii historycznej dążą obecnie do odtworzenia geografii ekonomicznej przeszłości. Takie zadanie stawia przed sobą East w swojej pracy "Historical Geography of Europe", która wyszła w 1935 r.

W literaturze radzieckiej interesujące prace z zakresu przeszłości ZSRR, pozostawił zmarły P. Lubomirow. Najbardziej interesującą z nich jest jego próba przeprowadzenia podziału na rejony ekonomiczne Rosji XVII i XVIII w.: 81/ Niestety próba ta ma szkicowy charakter.

VII.

Jeżeli przejść od poszczególnych problemów, badanych przez geografii historyczną do prac ogólnych, mających na celu przedstawienie historyczno - geograficznej charakterystyki jakiegokolwiek kraju albo terytorium, to można tu skonstatować zgoła wielką różnorodność. Pierwszą pracą takiego typu była "Italia Illustrata" Biondo wybitnego włoskiego historyka z połowy XV w. 82/

81/ Zob. w Encyklopedycznym Słowniku Granat t.36.Cz. 5. słowo Rossija.

82/ Biondo urodził się w r. 1392, jak podaje jego najnowszy biograf Nogara. Zazwyczaj błędnie podaje się rok 1388. Biondo zmarł w r. 1463. Zgodnie z opinią Fustera, do której przychyliła się i badacz radziecki Wajnsztajn, Biondo "uczynił w zakresie badań średniowiecza i starożytnego Rzymu więcej, aniżeli wszyscy współcześni mu humaniści, razem wzięci" /w Geschichte der neueren Historiographie, str.109, 1911.

"Italia Illustrata" - to opis Włoch według prowincyj. Odnosnie do każdej z opisanych prowincyj Włoch podaje Biondo jej położenie, niekiedy wymienia rzeki, podaje charakterystykę ludności w starożytności, pokrótce wspomina o najważniejszych wydarzeniach historycznych, które miały na tym terytorium, następnie wylicza miasta tak nieistniejące już, jak i współczesne, mówi o każdym z nich, czym się wyróżnia pod względem historycznym i z czego słynie we współczesnej autorowi epoce 83/. Biondo nie dodaje map do swojej pracy. Jak widać z tej krótkiej charakterystyki w "Italia Illustrata" zamieszczone są fakty lokalnej historii z elementami współczesnej autorowi geografii historycznej. Dlatego "Italia Illustrata" można uważać jako zaawansowany podręcznik geografii historycznej. "Italia Illustrata" wywarła silny wpływ na współczesne i następne pokolenia.

Jak wskazuje Fueter, w Niemczech zostały podjęte, zakończone zresztą niepowodzeniem, próby ułożenia na wzór Biondo podobnego dzieła "Germania Illustrata".

Znane dzieło historyka angielskiego Camdena "Britannia" 84/ wydane w r. 1586 napisane zostało według rozszerzonego i ulepszonego schematu pracy Bionda. Camden stosuje już historyczną periodyzację. Już w połowie XVIII w. alzacki uczoney Schoefflin opracował według schematu Camdena dwutomowe analogiczne dzieło "Alsatia Illustrata".

83/ Nie wiadomo dlaczego Fueter uważa, że "Italia Illustrata" napisana jest w formie słownika, co nie jest zgodne z rzeczywistością. Widocznie w ślad za Fueterem mylny ten pogląd powtarza O.L. Wajnsztajn /op. cit. str. 187/. Nie można również zgodzić się z Wajnsztajnem, jakoby Biondo był zatrudniony w kurii papieskiej jako pisarz. Obowiązki notariusza kancelarii papieskiej i "sekretarza apostolskiego", jakie pełnił Biondo, nie należały do obowiązków pisarza; fakt, że papież Mikołaj V maltretował Bionda, jest zgodny z prawdą. Zob. Masius, Flavio Biondo, sein Leben und seine Werke, a także Voigt, Die Wiederbelebung des klassischen Altertums 1859, 3 wyd. 1893.

84/ "Britannia" została napisana nie tylko pod wpływem pracy Bionda, ale i pod wpływem Orteliusa, z którym Camden poznał się osobiście w 1577 r. w czasie bytności Orteliusa w Anglii i prowadził z nim korespondencję naukową. Zob. hasło "Camden" w Dictionary of national biography, edited by Leslie Stephen, vol. VII i Denuce, -Oud nederlandsche Kaartmakers in betrekking met Plantijn, str. 41.

Zmieszanie faktów historii lokalnej z tymi czy innymi elementami geografii historycznej stało się cechą najbardziej charakterystyczną ogólnych prac z zakresu geografii historycznej. Włączenie faktów historii lokalnej miało i ma miejsce w historyczno - geograficznych pracach tak za granicą jak i w ZSRR. Zresztą w przedrewolucyjnej literaturze rosyjskiej do historyczno - geograficznych prac zaliczano często niemalże większość prac poświęconych historii lokalnej. Tak np. czyni S.M. Seriedonin w tym rozdziale swojej pracy "Istoričeskaja geografija", gdzie podaje krótki przegląd rozwoju geografii historycznej w ZSRR. To oczywiście sprzyjało opinii o geografii historycznej, jako o dziedzinie nauki o nieokreślonej treści.

W końcu XIX w. po powstaniu współczesnej geografii zjawiają się próby stworzenia geografii przeszłości jako systemu umiejętności, analogicznego do geografii teraźniejszości. W r. 1876 Desjardins postawił przed geografiami historyczną zadanie "badania kraju w pewnym okresie jego przeszłości według tych zasad, tej samej metody i według tego samego planu, jakgdyby chodziło o kraj współczesny 86/. Desjardins rozwiązał to zadanie w odniesieniu do Galii rzymskiej na poziomie ówczesnego stanu nauki geografii.

W ZSRR dwa lata przed Desjardins'em analogiczne poglądy wypowiedział L.H. Majkow 87/, lecz nie próbował ich zrealizować. Próbę realizacji podjął dopiero Zamysłowski w pracy "Herberstein i jego istorike - geograficzne izwiestija o Rossii", wydanej w r. 1884.

W niemieckiej nauce z końcem XIX w. 83/ pod wpływem Ratzla i jego następców przyjął się podział treści geografii historycznej na trzy zasadnicze działy:

1/ Historische Naturlandschaft, 2/ Historische Kulturlandschaft, 3/ Historisch - politische Landschaft. 89/

86/ Desjardins, Géographie historique et administrative de la Gaule Romaine.

87/ L. Majkow, Zamietki po geografii drierwniej Rusi, SPB. 1874.

88/ Pierwszy taki podział został podany, o ile się nie mylę, przez Wimmera w pracy Historische Landschaftskunde, Innsbruck 1874.

89/ To ujęcie geografii historycznej w latach powojennych znalazło życzliwy odgłos także i w polskiej literaturze naukowej. Zob. Arnold, Geografia historyczna, jej zadania i metody - w czasopiśmie Przegląd Historyczny, za r. 1929, t. VIII.

Pierwszy termin oznacza tutaj dzieje zmian naturalnego krajobrazu geograficznego, o czym już wyżej była mowa, trzeci - najbardziej znaną historią geografii historyczno - polityczną - i o niej już również była mowa. Przez drugi termin rozumie się badanie tego, jak wyglądały w przeszłości i jak były rozmieszczone punkty zaludnienia, drogi, pola, sady itp. Podstawowym zadaniem tego podziału jest wykazanie wpływu warunków geograficznych na rozmieszczenie gospodarki badanego kraju w przeszłości, a także na obyczaje i psychikę jego ludności. Jednak w rzeczywistości w pracach niemieckich z zakresu geografii historycznej w rozdziałach poświęconych "Historische Kulturlandschaft" zazwyczaj zadania te nie są rozwiązane w takim zakresie. Jako przykład można wskazać poważną pracę Kretschmera "Historische Geographie von Mitteleuropa", w której podane są obok szeregu dat, krótkie ogólne opisy stanu rolnictwa, leśnictwa, górnictwa i komunikacji w Europie Środkowej prawie bez wskazówek, jak odpowiednie zjawiska gospodarcze rozmieszczone są terytorialnie i z jakich przyczyn rozmieszczenie to przybiera taką a nie inną postać, tj. innymi słowy w opisach tych jest właśnie geografii bardzo mało.

Wzrost zainteresowania się na zachodzie w ciągu ostatnich lat geografiami historycznymi znowu wstawił na porządek dzienny problem ogólnej historyczno - geograficznej charakterystyki kraju w tym kierunku, w jakim go postawił Desjardins.

Na Międzynarodowym Kongresie Historyków w Brukseli w r. 1923 90/ i w tejże Brukseli na Międzynarodowym Kongresie Geografii Historycznej w r. 1930, prezes Belgijskiego Towarzystwa Geograficznego Pergameni wysunął twierdzenie, że geografia historyczna jest "geografią człowieka przeniesioną do przeszłości" 91/. W czasie odbytej w r. 1932 w Londynie przez towarzystwa historyczne i geograficzne dyskusji nad zagadnieniem treści i zadań geografii historycznej 92/ Gilbert wskazał, że podstawowym zadaniem geografii historycznej jest "rekonstrukcja regionalnej geografii przeszłości", z prac współczesnych napisanych w duchu tego kierunku, najbardziej interesująca jest praca zbiorowa pod re-

90/ Zob. Comte - rendu du V congrès international des sciences historiques, Bruxelles, 1923.

91/ La Géographie humaine transportée dans la passé.

92/ Zob. wyżej str.3.

dają Darby "Historical Geography of England before A.D. 1800", która wyszła w r. 1935. Autorzy rozpatrują zmiany krajobrazu naturalnego Anglii, składu i rozmieszczenia jej ludności oraz geografii ekonomicznej kraju, poczynając od czasów przedhistorycznych do w. XVIII włącznie. Wyzyskują oni tak źródła pisemne jak i dane archeologiczne. Dla historii zaludnienia wykorzystują dane nazewnictwa miejscowego. Przy badaniu zmian krajobrazu naturalnego pod wpływem działalności człowieka wielką uwagę zwracają na historię osuszania błot w XVII i XVIII w. Badając geografii ekonomiczną przeszłości zajmują się oni geografii produkcji oraz geografii handlu. Nie pominięto także zagadnienia granic. Metodologia książki jest właściwa wszystkim angielskim pracom historycznym. Walka klasowa pozostaje poza polem widzenia autorów. Mimo wszystko pracę tę zaliczyć można do lepszych osiągnięć współczesnej zagranicznej geografii historycznej.

VIII.

Pozostaje nam powiedzieć kilka jeszcze słów o kartografii historycznej. Poczynając od Orteliusa prawie do końca XIX w. zadania twórcy mapy historycznej sprowadzały się do określenia miejsc ważnych pod względem historycznym, do ustalenia granic politycznych oraz ich zmian, do ustalenia postojów i szlaków wojsk. Taka była treść map w znanych atlasach historycznych XIX w. Sprunera 93/, Droyssena 94/, Schroedera 95/. W XIX w. pojawiają się specjalne atlasy krajów kolonialnych Joppena /Indie/ 96/, Walkera /Afryka Południowa/ 97/, Hermanna

93/ Spruner, Handatlas für die Geschichte des Mittelalters und der neueren Zeit, Atlasem Sprunera posługiwał się Engels, gdy pisał swą pracę O rozkładzie feudalizmu i rozwoju burżuazji. Zob. K. Marks i F. Engels Soczinnienia t. XIV, cz. 1. str. 443.

94/ Droyssen, Allgemeiner historischer Handatlas, 1886.

95/ Schrader, Atlas de la géographie historique, Paris 1896

96/ Joppen, Historical Atlas of India. Wyd. 1-1907, ostatnie 1934.

97/ Walker, Historical Atlas of South Africa, 1922.

/Chiny/ 98/. W istocie swej nie różnią się one od wyżej wymienionych. Nie różnią się też od nich w swej treści najbardziej rozpowszechnione szkolne współczesne atlasy historyczne Putzgera 99/ i Shepherd'a 100/, chociaż mają pewne odrębne właściwości, zwłaszcza w atlasie Shepherd'a umieszczone są mapy szlaków handlowych, typowy plan angielskiego manoru /posiadłość szlachecka/, mapy historyczno - etnograficzne, mapa opodatkowania w przedrewolucyjnej Francji, mapa gospodarza Anglii w epoce przewrotu przemysłowego oraz kilka innych.

Rozwój naukowej kartografii historycznej poszedł w XX w. w dwóch różnych kierunkach: Richter 101/ w Austrii i Fabricius 102/ w Nadrenii. Niemcy starają się dać nadzwyczaj szczegółową mapę poziału administracyjnego i kościelnego oraz zasiedlonych punktów minionej przeszłości opracowując starannie i skrupulatnie materiał archiwalny.

Podczas wojny światowej w Holandii począł wychodzić w oddzielnych arkuszach opracowany na podstawie podobnej metody "Historyczny Atlas Niderlandów" 103/ pod redakcją Beekmana. W latach powojennych uczeni polscy wydawali także w oddzielnych arkuszach podobnego typu "Atlas Historyczny Polski" 104/. O stopniu dokładności map w atlasach tego typu można sądzić na podstawie następującego przykładu: na mapie województwa krakowskiego

98/ Hermann, Historical and Commercial Atlas of China, 1935.

99/ Putzger, Historischer Schulatlas - wiele wydań

100/Shepherd, Historical Atlas - kilka wydań

101/Richter, Historischer Atlas der Osterreichischen Alpenländer.

102/Fabricius, Geschichtlicher Atlas der Rheinprovinz., wychodził w arkuszach od r. 1895.

103/Beekman, Geschiedkundige Atlas van Nederland.

104/Za przesyłkę materiałów z zakresu polskiej geografii historycznej autor składa podziękowanie Wydziałowi Historycznemu Lwowskiego Państwowego Uniwersytetu im. Franka, a w szczególności ówczesnemu kierownikowi oddziału nauk pomocniczych, prof. T. E. Modelskiemu. Autor dziękuje również kierownikowi biblioteki Uniwersytetu w Kownie, t. B. Birziszce.

z czasów Sejmu Czteroletniego /1788 - 1792/ naniesione są granice powiatów, parafii /obok większych podziałów kościelnych/ punkty zasiedlone, przy czym zaznaczona jest ich wielkość /według liczby dymów/- uwzględniony charakter społeczny własności /szlacheckie, duchowne, królewskie itd./, naniesione kościoły i klasztory z wyszczególnieniem różnych ich kategorii, sądy różnych instancji, inne różne instytucje jak np. szkoły, szpitale, twierdze, zamki, karczmy, młyny, bogactwa kopalne z wyszczególnieniem typu kopalni, huty szklane i żelazne, papiernie, drogi z zaznaczeniem ich rodzaju, mosty, przewozy, komory celne i lasy.

Inny kierunek w kartografii reprezentuje niemiecki "Geschichtlicher Atlas der Rheinprovinz" wydany w r. 1926 pod redakcją Aubin'a i "Atlas of the historical geography of the United States" pod redakcją Paullin'a, wyd. w r. 1932. W atlasach tych, oprócz map historyczno - politycznych znajduje się wiele map odnoszących się do historii gospodarczej i historii kultury 105/. Oba te atlasy jednak nie odznaczają się taką drobiazgowością jak wyżej wymienione mapy.

W ZSRR kartografii historycznej poświęcano niewiele uwagi. Wprowadzicie w poszczególnych monografiach naukowych znajdują się pierwszorzędne mapy historyczne, np. w pracach J.W.Gotje 106/, M.M.Bogosłowskiego 107/, M.K.Lubawskiego 108/, lecz atlasu historycznego nie ma. Wśród nielicznych podstawowych atlasów szkolnych należy uważać za lepszy stary atlas Zamysłowskiego /ostatnie wydanie z r. 1887/. Autor niniejszego artykułu spróbował w latach 1923 - 1925 wprowadzić do radzieckiej kartografii historycznej mapy historyczne pojęte jako atlas do historii narodowej gospodarki

-
- 105/ Jeśli można sądzić na podstawie publikowanego programu to do tego typu powinien być zaliczony Atlas historico de la America hispano-portugeza, por. J. Dantin Correceda y Loriente Cancio, który zaczął wychodzić zeszytami w Hiszpanii przed wybuchem wojny domowej. Wydano, jak się zdaje, tylko drugi zeszyt, Madrid 1936.
- 106/ Zob. Gotje Ju., Zamoskownyj kraj w XVII w. i Istoria obłastnogo uprawlienija w Rossii ot Petra I do Ekatieriny II.
- 107/ Bogosłowskij M., Zjemskoje samouprawlenie na russkom sjewierie w XVII w.
- 108/ Lubawskij M., Obłastnoje dielienie i miestnoje uprawlenie Litowsko - russkogo gosudarstwa.

Rosji w XVIII - XX w. 109/

Z pośród map historycznych należy zaznaczyć jeszcze jeden szczególny rodzaj - mapy archeologiczne, istniejące zarówno w ZSRR, jak i zagranicą. Istnieją nawet specjalne atlasy archeologiczne.

IX.

Pobieżny przegląd stanu geografii historycznej wskazuje, że opinia nauki o nieokreślonej treści, na jaką sobie ta dziedzina do pewnego stopnia zasłużyła jest wynikiem szeregu przyczyn. Geografia historyczna rozwija się powoli. Dotychczas zajmowało się nią niewielu historyków i geografów, dlatego trwają w niej dawne poglądy obok nowych.

Oprócz tego historycy są słabo obznajmieni z geografiami, a geografowie z historią. Wreszcie pojęcie geografii ekonomicznej bardzo długo nie miało ściśle określonych ram w skutek panowania w tej nauce wielokierunkowości. I teraz jeszcze geografia ekonomiczna nie może być nazwana zupełnie ukształtowaną nauką.

Ale z drugiej strony przegląd stanu geografii historycznej pozwala na całkowite ustalenie określonej tendencji w jej rozwoju. Rozwój geografii historycznej jest ściśle związany z rozwojem nauki historii i z rozwojem nauki geografii. Gdy nauka historii sprowadzała się w zasadzie "do czynów królów i wielkich dowódców, do czynów "zdobywców" i "zaborców" państw"... 110/ a w geografii najbardziej rozwiniętymi działami była geografia matematyczna i kartografia, wtedy naturalnie, treść geografii historycznej sprowadzała się do miejsc ustalania na mapie ważniejszych pod względem historycznym miejsc, do studiowania granic państw i dróg przemarszów. Badanie wpływu przyrody na proces historyczny nie mogło pójść wówczas dalej niż rozważania ogólne, ponieważ w nauce geografii były niezwykle słabo rozwinięte badania samego środowiska geograficznego, a w nauce historii brak by-

109/ Wydawany przez oddział naukowy Głównolitproswieta pod tytułem Nagladnyje posobija po istorii narodnogo chozjajstwa Rossii.

110/ J. Stalin, Historia WKP/b/, krótki kurs. Książka i Wiedza. Warszawa 1949 str. 138.

ło studiów nad historią ekonomiczną, na podstawie której wpływ środowiska geograficznego mógłby być konkretnie wykazany.

Rozwój historii gospodarczej z jednej strony, kształtowanie się geografii fizycznej jako przyrodniczo - naukowej dziedziny i równocześnie z tym rozwój geografii ekonomicznej z drugiej strony, nie mogły nie spowodować rozszerzenia zasięgu zainteresowań geografii historycznej, wniesienia do niej nowych problemów i prób stworzenia geografii historycznej jako systemu wiedzy na wzór współczesnej geografii.

Jaka powinna być treść marksistowskiej geografii historycznej? "Historia rozwoju społeczeństwa - powiedziano w "Krótkim Kursie Historii WKP/b/", - jest przede wszystkim historią rozwoju produkcji, historią sposobów wytwarzania, które się kolejno zmieniają w ciągu wieków, historią rozwoju sił wytwórczych i stosunków produkcji między ludźmi" 111/. Nauka historii ... "winna przede wszystkim zająć się historią wytwórców dóbr materialnych, historią mas pracujących, historią ludów 112/.

Zadaniem zasadniczym geografii historycznej powinno być zbadanie i opisanie strony geograficznej procesu historii. Geografia historyczna będąc pomocniczą dyscypliną nauki historii i nie rosząc pretensji do wykrycia podstawowych praw biegu historii, powinna na podstawie periodyzacji, przyjętej w nauce historii, dać szereg charakterystyk geografii ekonomicznej i politycznej danego kraju lub terytorium w odnośnych przekrojach czasu. Zasadniczymi elementami wymienionych wyżej charakterystyk i opisów winny być: 1/ krajobraz naturalny danej epoki tj. historyczna geografia fizyczna,

2/ zaludnienie z uwzględnieniem narodowości, rozmieszczenia i przesunięć terytorialnych tj. geografia historyczna zaludnienia,

3/ geografia produkcji i stosunków wytwórczych tj. geografia historyczno - ekonomiczna,

4/ geografia zewnętrznych i wewnętrznych granic politycznych, a także ważniejszych wydarzeń historycznych tj. historyczno - polityczna geografia.

111/ J. Stalin, Historia WKP/b/. Krótki kurs. Książka i Wiedza, Warszawa 1949, str. 138.

112/ Tamże str. 138.

Wszystkie te elementy winny być badane nie oddzielnie, ale we wzajemnym związku i współzależności.

Środowisko geograficzne, zgodnie z wskazaniami klasyków marksizmu, "jest bezprzecznie jednym ze stałych i niezbędnych warunków rozwoju społeczeństwa i wpływa oczywiście na rozwój społeczeństwa ... Ale wpływ środowiska geograficznego nie jest wpływem *d e o y - d u j ą c y m*". 113/ Biorąc pod uwagę to autorytatywne wskazanie teorii marksistowskiej geografia historyczna przy badaniu zjawisk przeszłości winna brać jednak pod uwagę i badać także rolę oraz wpływ środowiska geograficznego na historię społeczeństwa.

Krąg bogactw naturalnych wciąganych do eksploatacji przez człowieka z biegiem historii stopniowo się poszerza. W epoce feudalizmu węgla kamiennego prawie nie wydobywano. W epoce kapitalizmu węgiel nabrał wielkiego znaczenia gospodarczego. Ropę naftową w znacznych ilościach zaczęto wydobywać dopiero od drugiej połowy XIX w. Fosforytowe rudy żelazne okazały się pożyteczną kopaliną /sztucznym nawozem/ dopiero po odkryciu Thomasa itd. Z drugiej strony zjawisko przyrodnicze szkodliwe na danym poziomie rozwoju gospodarczego może okazać się pożyteczne z pojawieniem się nowej techniki. Wodospady przed rozwojem budownictwa hydroelektrycznego stanowiły tylko przeszkodę dla żeglugi. Obecnie są one źródłem białego węgla. W ten sposób rola jednego i tego samego środowiska geograficznego na różnych etapach rozwoju historycznego może być różna. Zatem rola środowiska geograficznego w geografii historycznej winna być brana pod uwagę na każdym historycznym etapie, a nie rozpatrywana tylko na wstępie historycznego wykładu.

Jak wskazano w rozdziale IV "Krótkiego Kursu WKP/b/" w ciągu tego krótkiego, z geologicznego punktu widzenia okresu czasu, w ciągu którego rozwijała się historia społeczeństwa ludzkiego, zmian zasadniczych środowiska geograficznego nie było. Dlatego na pierwszy rzut oka okazać się może zbędne włączenie do zadań geografii historycznej także i rekonstrukcji krajobrazu naturalnego przeszłości. Lecz tak jest tylko na pierwszy rzut oka. Po pierwsze, jak wskazuje ten sam "Krótki Kurs", nieznaczne zmiany środowiska geograficznego pomimo to miały miejsce i w ciągu historycznego okresu życia społeczeństwa ludzkiego. Te zmiany w poszczególnych wypad-

113/ J. Stalin, Historia WKP/b/. Krótki Kurs. Książka I Wiedza, Warszawa 1949. str. 134.

kach mogły mieć pewne znaczenie i nie ma podstawy ich całkowicie ignorować. Do rzędu takich zmian należą zmiany linii brzegowej /np. tworzenie się zatoki Zuider - Zee w Holandii w XII - XIII w. 114/ zmiany kierunku biegu rzek, zasypianie ich ujścia piaskiem itd. Jako przykład zmiany biegu rzek w historycznym odcinku czasu można wskazać rzekę Huang-ho. W ciągu historii Chin wiele razy zmieniała ona swoje korytisko, a ujście jej przesunęło się na przestrzeni ok. 700 km od rejonu Szanghaju do Tien-cinu. Jeszcze w pierwszej połowie XIX w. Huang-ho wpadała do morza na południe od półwyspu Szantung, a w r. 1852 przerwała obwałowania i zmieniając kierunek swojego biegu zaczęła wpadać do morza na północ od tego półwyspu. Zmiany biegu rzeki Huang-ho przyniosły mieszkańcom rozległej równiny chińskiej wielkie klęski, gdyż rzeka przy tych zmianach zniszczyła tysiące osad oraz ogromne przestrzenie pól urodzajnych.

Musimy zdać sobie sprawę, że środowisko geograficzne zmienia się specjalnie silnie pod wpływem człowieka. To oddziaływanie człowieka na przyrodę odbiło się przede wszystkim na szacie roślinnej. Kulturowe gleby współczesnej Europy Zachodniej różnią się znacznie od tych, którymi dysponowała ta sama Europa w wiekach średnich. Wiele błot osuszono. Wytrzebiecie lasów jest - tak ogólnie znanym faktem, że nie ma potrzeby się nad nim zatrzymywać. Można jeszcze wskazać na przekopanie kanałów, w tej liczbie takich jak Suezki i Panamski. Specjalnie znaczne zmiany przyrody w wyniku działalności ludzkiej zachodzą w ZSRR. Wystarczy wskazać regulację Wołgi, dzięki czemu Wołga nie tylko stała się głębsza, aniżeli ją przyroda stworzyła, lecz wzdłuż tej wielkiej rzeki powstało wiele ogromnych jezior retencyjnych np. "Morze Moskiewskie", "Morze Rybińskie" i in.

Jak widać z powyższego krótkiego przeglądu badaniem terytorialnego rozmieszczenia ludności wiele zajmowała się radziecka i zagraniczna geografia historyczna i nie ma potrzeby wyjaśniać istoty tego zagadnienia oraz sposobów jego badania.

Problemami geografii produkcji i stosunków wytwórczych w odniesieniu do naszych czasów zajmuje się geografia ekonomiczna.

Geografia historyczna winna badać te zagadnienia w odniesieniu do przeszłości. Jest to zadanie najbardziej skomplikowane i trudne, ale jednocześnie i najbardziej wdzięczne, ponieważ zagadnienia te wiążą w jedną całość wszystkie elementy geografii historycznej, przekształcając ją z chaotycznego zbioru faktów, potrzebnych tylko dla ilustrowania zdarzeń historii politycznej, w specjalną gałąź nauki historii.

Jak już wyżej wskazano, wpływ środowiska geograficznego na społeczeństwo może być ustalony tylko przez zbadanie wpływu tego środowiska na gospodarkę społeczeństwa. Geografia zaludnienia ściśle związana jest z geografią ekonomiczną. Związek pomiędzy granicami politycznymi jakiegokolwiek terytorium, a jego gospodarką także nie ulega wątpliwości. Przy badaniu geografii ekonomicznej przeszłości musi się prowadzić studia według gałęzi gospodarki oraz według regionów. Wyłania się skomplikowane zadanie badania gospodarczych regionów przeszłości.

Niekiedy wypowiedzany jest sąd, że współczesne rejony gospodarcze są wytworem kapitalizmu /jeśli chodzi o kraje kapitalistyczne/ i że w przedkapitalistycznych formacjach rejony ekonomiczne wogóle nie istniały. Oczywiście przed kapitalizmem również regionalnie były mniejsze, ale istniały i to nawet w bardzo odległej przeszłości. Dowiódł tego cały szereg prac historycznych. Jako jeden z przykładów można przytoczyć charakterystykę regionów gospodarczych państwa Samanidów X w. w pracy Jakubowskiego "Feudalnyje obszary Sriedniej Azii i ich торговля с Westocznoj Ewropej w X - XV w." 115/

Ustalenie na mapie nazw geograficznych przeszłości, czemu przede wszystkim do niedawna poświęcała tyle uwagi geografia historyczna, pozostaje oczywiście jako niezbędna praca przygotowawcza dla badań historyczno-geograficznych.

Ażeby bardziej poglądowo wyjaśnić treść geografii historycznej w przedstawionym tutaj jej rozumieniu, sięgniemy do konkretnego przykładu, do geografii historycznej ZSRR. Jest samo przez się zrozumiałe, że w ramach artykułu nie można rozwiązać tego zagadnienia. Ograniczę się więc tylko do krótkiej charakterystyki ogólnego schematu problematyki geografii historycznej oraz do dwóch konkretnych przykładów.

Periodyzacja geografii historycznej w ZSRR powinna być zgodna z periodyzacją radzieckiego procesu historycznego. Dla każdego okresu winno się odtworzyć obraz krajobrazu naturalnego, rozmieszczenia ludności oraz geografii narodowości, sił wytwórczych, stosunków wytwórczych oraz związków gospodarczych, a także wskazać granice tworców państwowych na badanym terytorium, a w tych wypadkach gdy jest to możliwe i ważne, na wewnętrz-

115/ Zob. Materiały po Uzbekskoj, Tadźikskoj i Turkmenskoj SSR. M. 1933.

ny podział administracyjny tych tworów państwowych.

Wszystkie te elementy rozpatruje się w ich związku wzajemnym. Badania prowadzi się dla całości terytorium ZSRR. /ogólny obraz rozmieszczenia ludności, gospodarstwa wiejskiego, przemysłu, granic administracyjnych i politycznych itd oraz ważniejszych rejonów/. Naturalnie podział na regiony nie może być jedyny dla całej historii ZSRR, ponieważ dla różnych przekrojów procesu historycznego jest różny. Byłoby niewłaściwością ograniczać się do samego tylko uszeregowania charakterystyk geograficzno - historycznych według dat. Trzeba pokazać, jak jedna przechodzi w drugą, charakterystyki te winny więc być dynamiczne.

Wychodząc z tego schematu zatrzymamy się na dwóch konkretnych zagadnieniach geografii historycznej ZSRR - na ogólnej historyczno - geograficznej charakterystyce ZSRR w XVIII w. oraz na geografii historycznej Centralnego Czarnoziemnego regionu w XVI - XIX w.

Dla XVIII w. dynamiczną historyczno - geograficzną charakterystykę naszego kraju trzeba będzie podawać oddzielnie według terytoriów prawie niepowiązanych między sobą ekonomicznie i słabo wtedy powiązanych politycznie 116/ Europy Wschodniej i Syberii

Kaukazu

Kazachstanu i Środkowej Azji.

Historyczno geograficzna charakterystyka Europy Wschodniej i Syberii w swojej części ogólnej powinna rozpatrzeć zmiany granic politycznych w Europie Wschodniej, wywołane podbojem przez Rosję wybrzeży mórz Bałtyckiego i Czarnego, oraz włączeniem w skład Imperium Rosyjskiego zamieszkujących te terytoria narodów białoruskiego i w większej części ukraińskiego.

Główną uwagę należałoby skupić na samych zmianach terytorialnych, a nie na faktach o charakterze wojennym lub dyplomatycznym, które stanowiły bezpośrednią i właściwą przyczynę tych zmian. Koniecznie należy uważnie przestudiować proces kolonizacji południa i wschodu kraju w tym okresie oraz proces zakładania nowych miast. Winien być też rozpatrzony skład narodowościowy kolonistów. Baczna uwaga powinna być zwrócona na opanowanie nowych, przedtem nie wciągniętych w obrót gospodarczy przyrodzonych bogactw obszarów czarnoziemiu oraz bogactw kopalnych Uralu, Syberii, a częściowo tak-

116/ Przysięga części kazachskich chanów na wierność rządowi rosyjskiemu ustanowiła czysto nominalną zależność ich od Rosji.

że centrum i Karelii. Nie należy pomijać naszych ekspedycji naukowych z XVIII w. Kolonizacja i opanowywanie nowych bogactw naturalnych pozostają w ścisłym związku ze zmianami granic politycznych, są jednak inne zmiany, które winny być objęte prawidłowymi badaniami. Trzeba tutaj podać geografie x/ manufaktur XVIII w. /według gałęzi przemysłu/ oraz ją objaśnić. Dalej należy zwrócić uwagę na proces tworzenia się różnic pomiędzy strefami konsumpcyjnymi a produkcyjnymi. Przy badaniu stosunków gospodarczych należy zwrócić uwagę na budowę kanałów.

W zakresie geografii stosunków produkcji główna uwaga powinna być skierowana na geografie x/ pańszczyzny oraz geografie x/ odrobków i danin. Ta ostatnia powinna być związana z procesem kształtowania się stref konsumpcyjnych i produkcyjnych.

Historia podziału administracyjnego XVIII w. także znajdzie swoje miejsce w geografii historycznej ZSRR. Przy tym zainteresowanie naukowe historyka - geografa nie leży w badaniu organów miejscowej władzy, lecz zmianach konkretnych granic administracyjnych.

Dla zobrazowania geografii historycznej jakiegokolwiek rejonu zatrzymamy się pokrótce na zadaniach tych studiów w odniesieniu do Centralno - Czarnoziemnego okręgu w XVI - XIX w.

Dla XVI - XVII w. głównym zagadnieniem badań tego terytorium będzie krajobraz "Dzikich Pól" XVI w., kierunek budowy linii obronnych na "Dzikich Polach" charakter i kierunek kolonizacji, stan rolnictwa, budowa miast oraz skład ich ludności.

Dla XVIII w. historyk musi podać zakończenie procesu kolonizacji oraz początek przekształcania tego obszaru w centrum rolnicze kraju. Geografia rolnictwa, geografia składu społecznego ludności, geografia odrobków i daniny, rozmieszczenie powstających feudalnych manufaktur, tworzenie podziału administracyjnego ustalającego się długo, stanowią główne zadania geografii historycznej Centralnego obwodu w tym okresie.

Dla pierwszej połowy XIX w., kiedy okręg ten przekształcił się w centrum rolnicze /śpichlerz kraju/ główna uwaga badacza skierowana będzie na geografie rolnictwa i pańszczyzny, na rozmieszczenie feudalnych fabryk sukienniczych i cukrowni, na geografie x/ jarmar-

x/ Przypis tłumacza. "geografia" w znaczeniu "rozmieszczenie".

ków oraz geografię x/ stosunków gospodarczych okręgu z sąsiednimi terytoriami, a w szczególności z przemysłowym centralnym rejonem. Ważnym zadaniem będzie badanie według powiatów rozwoju rolnictwa oraz wzrostu ludności w tym okresie.

Po reformie 1861 r. zasadniczym czynnikiem, wywierającym wpływ na życie okręgu stało się t.zw. zubożenie centrum. Zjawisko to wpłynęło ujemnie na geografie jego ludności oraz gospodarki. Przyczyny tego zubożenia tkwiły przede wszystkim w warunkach likwidacji pańszczyzny. Jest oczywiste, że geografia tych warunków w centralnych okręgach czarnoziemnych powinna być zbadana. W geografii tego okręgu powinny być rozpatrzone przeżytki pańszczyźniane po r. 1861. Powinna być zbadana geografia x/ wzrostu i spadku obszarów zasiewów oraz także innych zjawisk rolniczych. Urodzajność gleby rejonu zaczyna w tym czasie wyczerpywać się. Zjawisko to powinno być również zbadane z punktu widzenia geograficznego. Nie można też pominąć geografii kolei przemysłu. Winna być zbadana także geografia wychodźstwa i przemysłów sezonowych.

Przytoczyłem dwa przykłady badań historyczno-geograficznych ZSRR z epoki XVI - XIX w., lecz można przytoczyć również wiele innych przykładów z czasów bardziej odległych. Wskażę chociażby na nieopublikowaną pracę S. Wesołowskiego o geografii feudalnego rozdrobienia w północno - zachodniej Europie w XIV - XV w. S. Wesołowski sporządził niezwykle interesującą mapę, jakich dawniej w nauce radzieckiej nie było.

X.

Źródłem dla geografii historycznej są przede wszystkim dokumenty historyczne. Typowymi dokumentami są dawne mapy i dawne opisy geograficzne tego lub innego kraju, względnie miejscowości, np. dzieła geografów starożytnych dla geografii historycznej świata starożytnego, geografia Gruzji carewicza Wachushti dla geografii historycznej Gruzji itp.

Oprócz tego źródłami dla geografii historycznej są także dane archeologiczne, w szczególności niezbędne dla

odtworzenia geografii ekonomicznej odległej przeszłości. Dla poznania zmian narodowościowych na jakimś terytorium w odległej przeszłości niezwykle cennym źródłem są dane nazewnictwa geograficznego. Dla rekonstrukcji krajobrazu naturalnego niezbędne jest także wyzyskanie danych o charakterze przyrodniczo - historycznym.

Rodzaj źródeł określa metodę badania w geografii historycznej. Ta metoda jest przede wszystkim zwykłą metodą historyczną /krytyka i analiza dokumentów historycznych, danych archeologicznych itp./

Przy badaniu źródeł historycznych o charakterze statystycznym konieczne jest zastosowanie metody statystycznej, jak to zwykle czyni się w dociekaniach historyczno - ekonomicznych. Wciągając dane nazewnictwa geograficznego pracownik w dziedzinie geografii historycznej w wypadku gdy nie ma przygotowania językoznawczego musi posługiwać się wynikami analizy danej przez językoznawców. Przy opracowywaniu danych przyrodniczo - historycznych w celu odtworzenia krajobrazu naturalnego przeszłości, konieczne jest posługiwanie się metodami odnośnych gałęzi przyrodoznawstwa.

Historycy uważają zwykle geografii historyczną za naukę pomocniczą. To jest bodaj czy nie jedyny wspólny punkt widzenia, większości historyków odnośnie geografii historycznej. Do pomocniczych nauk wraz z paleografią, dyplomatyką, sfragistyką, heraldyką i numizmatyką zalicza Bernheim geografii historyczną w swoim dziele "Lehrbuch der historischen Methode". Do rzędu nauk pomocniczych zaliczają ją prawie wszystkie przewodniki bibliograficzne historii, jak np. wydawany przez Międzynarodowy Komitet Nauk Historycznych "International Bibliography of historical sciences", niemiecki "Quellenkunde der deutsche Geschichte" von Dahlmann - Waitz, czeska "Bibliografie české historie" Zírbita, polska "Bibliografia historii polskiej" L.Finkla i inne. Bodaj czy nie jedynym wyjątkiem w tej dziedzinie jest szwedzka "Swensk historisk bibliografi 1875 - 1920" K.Setterwall¹⁸ która umieszcza prace z zakresu geografii historycznej - w dziale historii lokalnej. Geografowie zazwyczaj nie są skłonni uważać geografii historyczną za "służebnicę historii" lecz przyznają jej bardziej samodzielne stanowisko 117/.

Tradycyjny pogląd historyków jest obecnie bezwarunkowo przestarzały. Geografia historyczna bezwątpienia staje się oddzielną gałęzią historii. Łatwo to stwierdzić na podstawie wyżej przytoczonych wypowiedzi o

117/ Zob. Kretschmer, Historische Geographie von Mitteleuropa, wstęp; Oberhummer, Die Aufgaben der historischen Geographie. Ref. opublikowany w Verhandlungen des Deutschen Geographentages in Wien.

ewolucji jej treści. Istotnie takie dziedziny jak paleografia, dyplomatyka, czy sfragistyka przyjęto nazywać naukami pomocniczymi dlatego, że rezultaty badań tych dziedzin mają mało podstaw do samodzielności, a są potrzebne jako środek pomocniczy do badania historycznego w ścisłym tego słowa znaczeniu. Paleografia w pierwszym rzędzie interesuje nas jako środek do odczytywania dawnych rękopisów, a nie jako historia samego pisma. Dyplomatyka potrzebna jest historykowi nie jako taka, lecz do krytyki dokumentów itp.

Dopóki geografia historyczna nie sięgała poza ustalenie słynnych w historii miejscowości i wytyczania granic, wyniki jej pracy miały także i przede wszystkim znaczenie pomocnicze.

Dla historii politycznej ważne było wiedzieć, gdzie znajdowały się miejsca, w których zachodziły opisywane przez nią wydarzenia, które przebiegały granice, wyniki z tych wojen, którymi interesowała się historia polityczna. Ogólne ujęcie geografii historycznej z tych czasów miały charakter informacyjny, dlatego w XVI - XVIII w. układano je nawet jako słowniki w alfabetycznym układzie. Ale i później pisane w formie dokładnych przeglądów przypominały bardziej przewodniki niż opracowania historyczne. Wystarczy przeczytać chociażby jeden rozdział takich książek, jak wymieniona wyżej "Geografia historyczna Europy" Freemana, ażeby się o tym przekonać.

Geografia historyczna w tym ujęciu jak moje powyżej podane nie jest już zebraniem wiadomości o charakterze informacyjnym, lecz ściśle określonym systemem wiedzy, tworzącym samodzielną dziedzinę.

Czy geografii historyczną należy zaliczyć do nauk historycznych, czy geograficznych?

W zasadzie opracowuje ona źródła historyczne metodą historyczną. Oczywiście geografia historyczna jest nauką historyczną. To już dawno przyznają geografowie /np. Oberhummer/ 118/. Lecz nie znaczy to bynajmniej by praca w danej dziedzinie była monopolem historyków. Geografowie także mogą nad nią pracować owocnie tak jak dotąd pracowali. Można tutaj przeprowadzić analogię z drugą gałęzią nauki historycznej z historią gospodarską. Chyba nie należy przekonywać po cytowanych wyżej wskazaniach zawartych w "Krótkim Kursie Historii WKP/b/", że nauka historii gospodarskiej, czy historii gospodarki narodowej, jak ją w ZSRR przyjęto nazywać, nie stanowi

ograniczonej części nauki historii, że praca nad jej problemami nie jest jednym z najważniejszych zadań historyków. Z drugiej strony oprócz historyków w danej dziedzinie z powodzeniem pracują także i ekonomiści.

Że praca geografów nad problemami geografii historycznej nie wyklucza tej ostatniej z rzędu nauk historycznych na to wskazują sami geografowie. Np. Oberhummer mówi, że "geograf, gdy tylko porzuca dziedzinę badania geograficznego i zaczyna zajmować się historią, przestaje być przyrodnikiem a staje się historykiem" 119/. Supan, autor specjalnej pracy o historii podziału świata, był wybitnym specjalistą z zakresu geografii fizycznej, lecz to nie znaczy, aby jego wspomniana praca nie należała do liczby pracowań historycznych.

Jak już wskazano wyżej odtworzenie krajobrazu przeszłości, oprócz wykorzystania dokumentów historycznych wymaga także zbadania materiału o charakterze przyrodniczo historycznym. W tej dziedzinie musi badacz posługiwać się metodami przyrodniczymi. Dlatego praca ta może być wykonana lepiej przez specjalistów z dziedziny geografii fizycznej, aniżeli przez historyków. Badanie wpływu krajobrazu na gospodarczą i polityczną geografie przeszłości jest zadaniem geografii historycznej.

Nie można zamykać oczu na trudności rozwoju geografii historycznej w powyższym jej ujęciu. Największe trudności tkwią w geografii ekonomicznej przeszłości. Trudności obiektywne polegają na niedostatecznej ilości dokumentarnych historyczno - geograficznych danych w przekroju regionalnym. Trudności o charakterze subiektywnym polegają z jednej strony na tym, że geografia historyczna dotychczas pociągała nielicznych pracowników, a z drugiej zaś wymagała gruntownego przygotowania ze strony badacza. Specjalista w dziedzinie geografii historycznej musi nie tylko znać historię, lecz mieć przygotowanie z dziedziny geografii. Te trudności charakteru subiektywnego nie należą oczywiście do niepokonanych.

Rozwój geografii historycznej w rozumieniu jak wyżej, może przynieść znaczną korzyść historii wogóle. W jednoczącej w sobie wszystkie gałęzie wiedzy historycznej - historii, geografia historyczna konkretyzuje przestrzennie proces historyczny i przez to po pierwsze sprzyja sprecyzowaniu i pogłębieniu naszych pojęć o procesie historycznym - wielostronnie, a po wtóre pozwala uchwycić

i wyjaśnić szereg lokalnych osobliwości w jego rozwoju. To może także uchronić od wielu nieprawidłowych uogólnień. Szczególnie ważne jest to dla historii gospodarki narodowej, już bowiem W.I. Lenin podkreślał konieczność tego rodzaju badań regionalnych. Rozwój geografii historycznej pozwoli także z metodologicznie prawidłowych pozycji zbadać rolę środowiska geograficznego w rzeczywistym, historycznym rozwoju poszczególnych krajów.

Wielką rolę może odegrać geografia historyczna w kształtowaniu geografii ekonomicznej jako dyscypliny naukowej. Geografia gospodarza jako gałąź nauki znajduje się jeszcze w procesie powstawania. Geografia historyczna powinna pomóc geografii ekonomicznej w ustaleniu genezy konkretnych ekonomiczno - geograficznych regionów. Jest to ważne samo przez się, ale może się też przyczynić do wykrycia praw w formowaniu regionów ekonomiczno - geograficznych.

Geografia historyczna okazać się może pożyteczną w szkolnym nauczaniu historii. Do tego czasu zasady geografii historycznej w nauce szkolnej wykładano za pomocą map historyczno - politycznych. Wielkim krokiem naprzód w dziedzinie historycznej kartografii szkolnej jest podręcznik historii ZSRR pod redakcją A.M. Pankratowej, w którym także mapy historyczno - gospodarcze znajdują swoje miejsce. Pod tym względem podręcznik A. Pankratowej góruje nad podręcznikiem historii ZSRR dla szkół wyższych, gdzie mapy historyczno - ekonomiczne odgrywają nie większą, lecz raczej mniejszą rolę niż w podręczniku dla szkoły średniej, gdy właściwie możnaby oczekiwać czegoś wręcz przeciwnego.

W podręcznikach historii starożytnej zwykle przed historią starożytnej Grecji, Egiptu i Mezopotamii podane są krótkie wiadomości o przyrodzie tych krajów. Wydaje mi się, że w tym względzie możnaby uczynić jeszcze jeden krok naprzód wprowadzając pokrótce elementy geografii historycznej bezpośrednio w wykładzie. Przykładem jak to należy robić może być charakterystyka przyrody i gospodarki w starym szkolnym niemieckim podręczniku Kneisela 120/ O ile bardziej realna i żywsza byłaby dla uczniów historia przy takim ujęciu.

120/ Kneisel, Leitfaden der historischen Geographie, Berlin, Książka ta stanowi pomoc naukową dla gimnazjów.

Jeszcze w większym stopniu elementy te winne być wprowadzane do kursów historii w szkole wyższej. Już A. Szczapow w swoim czasie protestował przeciw temu, że we współczesnych mu podręcznikach historycznych w I rozdziale "ziemia i ludzie gdzieś znikli, a zostało tylko państwo". Analogiczny zarzut stawiają teraz historykom radzieccy geografowie. J. Sauszkin pisze w czasopiśmie "Geografia w szkole" /Nr.4 za rok 1940/ o podręczniku historii ZSRR dla szkół wyższych, że odznacza się on prawie całkowitym ignorowaniem roli środowiska geograficznego w rozwoju ZSRR i jego poszczególnej części. Wydarzenia historyczne w tym podręczniku z reguły podaje się tak, jakgdyby one nie zachodziły w realnie określonych warunkach naturalnych, wywierających swój wpływ na te wydarzenia, lecz w próżni.

Mimo wzrostu zainteresowania geografiami historyczną w ZSRR studia nad nią są jeszcze słabo rozwinięte, słabiej niż w krajach burżuazyjnych. Burżuazyjnej geografii historycznej należy przeciwstawić marksistowską. Tematy historyczno - geograficzne winny być włączone w plany instytucji naukowo badawczych, historycznych i geograficznych. Specjalnie aktualne jest stworzenie akademickiego atlasu historycznego ZSRR. Jest to praca ogromna. Zagraniczne atlasy historyczne układano latami. Przy realizacji tego dzieła trzeba wziąć pod uwagę cały nagromadzony zasób doświadczenia. Konieczne jest także zorganizowanie zbierania, porządkowania i badania radzieckich nazw geograficznych, podobnie jak to uczyniono w Niemczech, Anglii i we Francji. Wreszcie geografia historyczna powinna otrzymać prawo obywatelstwa w radzieckich uczelniach wyższych.

Przypis od Redakcji:

Należy podkreślić wagę zagadnień, poruszonych w artykule tow. Jacuńskiego. Stan rzeczy w zakresie geografii historycznej w naszych /radzieckich/ instytucjach naukowo - badawczych i wyższych zakładach naukowych jest zupełnie nie zadawalający. Redakcja czasopisma uważa, że Komitet dla spraw szkolnictwa wyższego, narkomprosy i uniwersytety powinny podjąć nie-

zbędne środki celem zmiany istniejącej sytuacji w dziedzinie studiów geografii historycznej w wyższych zakładach naukowych. Radzieckie historyczne instytucje naukowo - badawcze winny wreszcie, wprowadzić do swych planów opracowywanie problemów geografii historycznej. Redakcja prosi historyczne zakłady naukowe oraz pracowników naukowych o wypowiedzenie się co do istoty zagadnień, poruszonych w artykule tow. Jacuńskiego, a także co do środków praktycznych, koniecznych dla rozwoju badań naukowych i dydaktyki geografii historycznej w całokształcie wiedzy historycznej.

tłum. B.Strzelecka

Przypis Redakcji "Przeglądu Radzieckiej Literatury Geograficznej":

Artykuł W. Jacuńskiego został opublikowany w 1941 r., więc 11 lat temu. Mimo to nie stracił wiele na aktualności. Ponieważ daje on dobry przegląd dawniejszych prac z zakresu geografii historycznej oraz rozważa jej najistotniejsze zagadnienia, Redakcja zdecydowała wydać tłumaczenie polskiego artykułu. Konferencja historyków i geografów polskich odbyta w dniu 4.X.br. wykazała wiele jeszcze nieporozumień w zakresie terminologii geografii historycznej. Rozpowszechnienie artykułu Jacuńskiego trudno dostępnego w naszych bibliotekach przyczyni się niewątpliwie do pogłębienia rozpoczętej obecnie w Polsce dyskusji na temat definicji i zakresu geografii historycznej.

